

*practice of forming in the conditions of higher educational establishment of readiness of students-psychologists to realization by them professional career, the specific of work of student intervision group is described in the article, expedience of application of intervision form of work within the limits of higher educational establishment is argued and its resources in forming of readiness of future psychologists of education to realization by them professional career as a psychologist-consultant are examined.*

УДК 159.922.8: 17.022.1

Н.А. КИРИЧЕНКО

### ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЮВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ЖИТТЄВИХ ПРОЕКТАХ ЮНАКІВ

**Резюме.** *Стаття присвячена психологічним особливостям юнацького вікового періоду, що мають суттєвий вплив на формування та реалізацію життєвих цілей. Окреслено труднощі, що перешкоджають розгортанню процесів життєтворення.*

**Ключові слова:** *життєве самовизначення, життєві цілі, життєвий проект, юнацький вік.*

**Постановка проблеми.** Особливості формування сучасного суспільства зумовлюють критичне осмислення основних моментів у становленні особистості, здатної самостійно реалізовувати свої життєві потенції. Важливу роль у цьому становленні відводиться для юнацького віку – як основного плацдарму для розгортання процесів власної життєтворчості. Згідно досліджень Є.Сапогової, у наш час є достатньо основ стверджувати про становлення нового образу юності, що чітко підкреслює момент свідомого самовизначення – як основної характеристики юнацького віку [12, с. 350]. Загалом юність – це період стабілізації особистості, формування стійких поглядів на світ та своє місце у ньому, це так званий, на думку О.В. Скрипченко, Л.В. Долинської «третій» світ між дитинством і дорослістю, результатом якого є вхід у доросле самостійне життя [3].

На думку О.Ю. Пряжнікова, самовизначення – це готовність людини свідомо і самостійно планувати і реалізовувати перспективи свого розвитку [11]. Н.А. Мішанкіна стверджує, що самовизначення – являє собою індивідуальний випадок прийняття рішення стратегічного типу, зміст якого суттєво залежить від рівня сформованості понять, які утворюють загальну орієнтувальну основу прийняття рішень [9]. У нашому розумінні – самовизначення – це перш за все система цільових орієнтацій, спрямованих у майбутнє, це цілі, що лягають в основу життєвих планів, цілі, що визначають образ можливого, потенційного «Я», цілі, що задають вектор руху у життєвому просторі, організують зовнішні і внутрішні можливості індивіда, початок реалізації яких зумовлює запуск механізму життєтворення – індивідуального життєвого проекту. Вони виконують функцію включення суб'єкта в ті чи інші форми діяльності, виступають як відносно самостійні, функціонально єдині підсистеми життєвого визначення особистості та тісно пов'язані з ціннісними уявленнями конкретного індивіда про його вибір. Досліджуючи психологічні особливості формування цільових орієнтацій у юнацькому віці, ставимо собі за мету написання статті: окреслити особливості юнацького вікового періоду, що мають суттєвий вплив на формування та реалізацію життєвих цілей. Завданнями у такому випадку постануть: 1) Здійснити аналіз теоретичних досліджень психологічних особливостей юнацького вікового періоду; 2) Виявити загальні особливості цілетворення та цілепокладання в юнацькому віці; 3) Виявити труднощі, що перешкоджають успішному розгортанню процесів життєтворення у юнацький період.

**Виклад основного матеріалу.** Існує ряд визначальних характеристик юнацького віку, що мають безпосереднє відношення до процесів цілетворення та цілепокладання. Загальною психологічною особливістю у цьому періоді є розвиток теоретичного мислення. Вдосконалюється схильність до абстрагування, формулювання і перебору альтернативних гіпотез, інтелектуальна рефлексія. Рефлексія і самоаналіз в значній ступені характерні для цього віку і забезпечують свідоме та критичне ставлення до себе, причому юнакам надзвичайно важко поєднати близьку і далеку перспективу життя – їх захоплюють далекі перспективи, глобальні цілі, що з'являються як результат розширення часової перспективи, а щоденне життя здається тільки початком, «увертурою» до справжнього життя. Саме у юнацькому віці людина вперше вчиться впливати на перспективу свого життя, формувати її. Логічним і вичерпним є міркування вітчизняних учених – доки особистість не усвідомить свою життєву перспективу, вона не може збагнути смисл свого життя, не здатна адекватно виявити потенційні можливості й життєві сили. Розвиток мислення створює всі передумови для формування світогляду як системи поглядів на світ, життєву філософію буття людини, що є основою для формування усвідомлених орієнтацій та активної життєвої позиції в юнацькому віці [12]. Для світогляду юнаків характерне усвідомлення соціальної перспективи, яка виражається в діалектиці минулого – теперішнього – майбутнього «Я». Це створює усі передумови для формування майбутнього образу «Я-потенційне» - наростає внутрішня потреба бачити себе у майбутньому. Шукаючи відповіді на хвилюючі питання (Що робити далі? Куди рухатись? Яким я буду? Що я можу змінити?), юнаки часто проявляють категоричність у своїх поглядах, що засвідчує невеликий життєвий досвід та маловаріативність осмисленості особливостей людського буття у світі, а плануючи своє життя, досить часто виявляють максималізм – ставлять перед собою мало здійсненні цілі.

Також цей віковий період тісно пов'язаний з вирішенням смисложиттєвих проблем, усвідомленням та осмисленням свого життя як цільного, направленого процесу, що має наступність і смисл. Потреба у сенсі життя

проявляється у тому, що без появи у юнака цінностей, які визначають сенс існування, його життєдіяльність не відповідає власним можливостям, не спрямована в майбутнє і негативно ним оцінюється. У цих смисложиттєвих пошуках для юнаків характерною рисою є формулювання глобальної універсальної концепції смислу життя, а відтак і цілі – « слугувати людям», «приносити користь», що віддзеркалює суспільну спрямованість особистого життя юнаків і прагнення до ідеалу служіння людям. Центральним психологічним новоутворенням юнацького віку, на думку Є.Є. Сапогової, є становлення стійкої самосвідомості і цільного образу «Я». У юнаків формується власна модель особистості, з допомогою якої вони визначають своє відношення до себе і до інших. На юнацький вік припадає основна криза ідентичності, - перше віднайдення себе. Проте, юнацьке «Я» ще нестабільне, частково дифузне, чутливе до різних впливів. Бажане приймається за дійсне, придумане здається реальним, психологічно становлення «Я» переживається тривожно, з відчуттям внутрішньої порожнечі та очікуванням змін. Результатом перебігу цієї кризи є здобуття «дорослої ідентичності», або затримка в розвитку – «дифузія ідентичності».

У ході досягнення ідентичності, на думку Дж. Марсія, цей процес буде просто неможливим, якщо не сформовані одиниці ідентичності – особисто значущі цілі, цінності, переконання [13]. У своїх працях про динаміку ідентичності А. Мінделла і Е. Мінделл зазначають, що ідентичність повинна слідувати за потоком життя, яке є ланцюгом трансформацій і змін, а відтак людина мусить постійно переорієнтовуватись, знаходити нові цілі, будувати нові проекти, щоб зберегти власну ідентичність [8]. Характерною рисою юнацької самосвідомості є наявність філософської рефлексії, що виникає внаслідок усвідомлення кінцевості буття, незворотності часу, відкриття свого внутрішнього світу. Фактор часу постає як конкретна реальність в самосвідомості юнаків. Вони розуміють його швидкоплинність та необхідність організувати своє життя. Для юнаків помітно збільшується швидкість протікання часу, що продовжується і в дорослому та старечому віці. І, якщо діти живуть сьогоднішнім, не задумуючись, що буде наступного дня, то юнаки – майбутнім, поєднуючи з ним свої надії, мрії, прагнення. В юності часовий горизонт розширюється в глибину, захоплюючи віддалене минуле і майбутнє, а також і в ширину, включаючи особисті і соціальні перспективи. Це пов'язано з переорієнтацією юнацької свідомості з зовнішнього контролю на внутрішній самоконтроль і з ростом потреби у досягненнях. Згідно досліджень інших авторів (Л.І. Божович, Л.С. Славіної) – центральним новоутворенням юнацького віку постає життєве самовизначення (як особистісне, так і професійне [1]. Мрії, прагнення, пошуки ідеалу – все це поступово сприяє створенню більш реальних життєвих планів, що заземлюються на професійному виборі, започатковується професіоналізація, як процес професійного становлення і одна із сторін соціалізації (А.К. Маркова, О.П. Єрмолаєва) [5].

Соціальною ситуацією розвитку у юності – є вибір життєвого шляху (І.Ю. Кулагіна), а сама юність знаменує перехід до дорослості, і особливості цього перебігу накладають відбиток на все наступне життя особистості (Л.Ф. Обухова) [10]. Навчання у ВНЗ відкриває нову сторінку в житті молоді людини і є важливим кроком в розвитку особистості. Можна припустити, що життя у цьому періоді певним чином визначене, йде за загальним планом, що зумовлюється переліком конкретних цілей, видами діяльності, часовим інтервалом, що визначає п'ятирічний термін навчання у ВНЗ, та послідовністю етапів, які юнак змушений пройти у конкретні терміни під час свого навчання. У цей час юнак мислить до певної міри стереотипно: «Спочатку потрібно закінчити навчання, а потім буде видно, що мені робити далі». Стосовно цього періоду О.М. Леонтьєв зауважував, що завданням на цьому етапі є навчитися жити і працювати самостійно, стати особистістю, для чого потрібно: « Оцінити себе, міру своїх здібностей, знайти те місце в житті, яке принесе вам найпрекрасніше почуття – почуття виправданості свого життя...Ось до чого повинні бути спрямовані усі ваші думки» [7, с. 381].

Він також наголошував, що саме в юнацькому періоді проблема особистості набуває нового виміру, бо людина мусить здійснити нові для неї пошуки – пошуку свого місця, позиції в системі суспільних зв'язків, спілкувань, що відкриваються для неї, це пошук того, ради чого і як використовує людина своє усе вроджене і набуте [7, с. 385]. Перед юнаком постає проблема пошуку життєвих цілей, як новий психологічний вимір його свідомості. Особистість людини народжується в діяльності, яка репрезентує її зв'язки із світом, тому, перші свідомі, незалежні і активні вчинки – ось початок особистості, становлення якої проходить в постійній напруженій внутрішній роботі, вирішуючи питання «Яким я буду?», «Що в мені буде головне?». Цікавим є погляд Ш. Бюлер на період юнацтва в рамках теорії життєвого шляху. Вона вказує, що життєвий шлях людини як процес, складається з п'яти фаз. Сенс кожної фази полягає в наступному: фази життя мають в основі розвитку цільові структури особистості – самовизначення, і виносить ранній юнацький вік за межі життєвого шляху людини, оскільки він характеризується відсутністю сім'ї і професійної діяльності та системи самостійно сформованих цілей. На її думку, вік 16-20 років – це тільки перша фаза життя, період, що передує самовизначенню. Проте наступна – друга фаза (20 – 25-30 р) – це період спроб. Він співвідноситься із періодом пізньої юності та початком зрілості і характеризується тим, що людина випробовує себе у різних видах діяльності, заводить знайомства, шукає супутника життя. Багато спроб і помилок вказують на функціонування механізму самовизначення, а особливості внутрішнього світу молоді людини – надія прогнозування можливих шляхів подальшого життя. Вибір життєвих цілей і шляхів призводить до розгубленості, невпевненості у собі і водночас зумовлює прагнення людини братись до значних звершень і справ. І лише для третьої фази (від 25-30 до 45-50 років), періоду зрілості характерні реальні сподівання від життя, твереза оцінка свої можливостей, суб'єктивне бачення цього віку як апогею [2].

Формування особистісної ідентичності, почуття індивідуальної самототожності та цілісності – важливі грані розвитку самосвідомості у юнацькому віці. І юність – це передусім криза ідентичності, яка полягає в

послідовності соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій та самовизначень (Е. Еріксон). Успішно впоравшись із вирішенням відповідних завдань, юнак переходить від пошуку себе до практичної самореалізації [4]. Резюмуючи анонсовані психологічні особливості юнацького вікового періоду, можна виокремити загальні психологічні особливості ціле творення та ціле покладання у цьому періоді.

1. Пошук життєвих цілей є глибинною потребою юнака і постає як новий психологічний вимір його свідомості. 2. Молодим людям властиво мислити глобальними категоріями, «в цілому» вирішуючи наболілі питання людства, ставити перед собою високі цілі, щоб слугувати людям. Таким чином постає глобальність, як суттєва характеристика мислення юнака. 3. Наявність юнацького максималізму проявляється в утворенні практично нереальних, не обумовлених життєвими можливостями цілей, типу: «Хочу стати президентом», «Прожити життя по максимуму». 4. Різноманітність. Юнацький вік характеризується як період пошуків, спроб і помилок, випробовувань себе у різних видах діяльності, що проявляється в постановці широкого спектру різноманітних цілей, що постійно змінюються. «Хочу усе і відразу» - практичний девіз життєвих пошуків юнаків. 5. Відчуття запасу життєвого часу - відчуття того, що життя тільки починається, що все ще попереду і тому не варто поспішати з виборами, що зумовлює відстрокування утворень системи життєвих цілей. Проте природний хід життя змушує людину так чи інакше зробити вибір і дуже часто людина не готова до цих виборів: «Я не думала, що мені доведеться вирішувати ці питання уже зараз». 6. Надія на майбутнє – як джерело оптимізму, як загальна психологічна характеристика вікового періоду, як головний чинник позитивної мотивації, коли молода людина усі свої надії пов'язує з майбутнім і вірить у благополучний хід власного життя. 7. Юнацький ідеалізм. Пошук власних ідеалів відображається і на постановці життєвоважливих цілей. Усе має бути найкращим, хід життєвих подій бездоганим. Омріяний образ-мета постає ідеальною моделлю, в яку навіть подумки не допускаються корективи у гіршому напрямку. 8. Мрійництво – одна з головних ознак юнацького вікового періоду, джерело утворення життєвих цілей. Юнак активно мріє і покладає частину своїх мрій на реалізацію, мрія стає метою і входить в загальну цільову структуру самовизначення. Лише деяка частина юнацьких мрій стає реалізованою у житті, проте мрія є могутнім імпульсом у розгортанні процесів життєтворчості.

У своїх дослідженнях Д.А. Кітова висвітлила особливості юнацького світогляду та психологічні труднощі, що перешкоджають самостійній організації власного життя, розгортанням процесів життєтворчості. Перш за все, це розповсюдженість потрібницьких налаштувань серед юнаків. Значна частина мало усвідомлює, що в ринкових умовах досягнути чогось можна лише напруженням власних сил. Спостерігається невміння студентів грамотно побудувати систему цілей, досягнення яких може привести до успіху (багато студентів приймають запропоновані програми поведінки і діяльності, а власної ініціативи у проектуванні свого життя не проявляють). Зовнішній локус-контроль – студентам здається, що всі події в їхньому житті детерміновані зовнішніми обставинами, тому мало що залежить від їхніх власних зусиль. Невміння прогнозувати. Багато молодих людей живуть сьогоднішнім днем, у немає знань, необхідних для передбачення свого майбутнього, хоча б загальних обрисів своєї долі у контексті існуючих соціально-економічних умов. Немає у юнаків і досвіду проектування свого життя на віддалене майбутнє. У кращому випадку вони готуються до найближчих значимих подій свого життя, а про віддалену перспективу думає невелика кількість людей. Також помітна відсутність настрою на досягнення успіху в особистому житті. Внаслідок цього надія на успіх якщо і виникає, то так і залишається мрією, не підкріплена чітким алгоритмом дій [6].

**Висновки.** Теоретичні дослідження психологічних особливостей юнаків дозволяють розглядати цей вік як фундаментальний з огляду на можливості розв'язання проблем психічного розвитку особистості, зокрема проблем цілетворення та цілепокладання у площині життєтворчості. Оскільки життєвий проект особистості – це репрезентація свого майбутнього у свідомості юнака, що відображає напрям руху від «Я-реальне» до «Я-потенційне», після формування якої слідує практична реалізація, то найважливішим моментом є наявність системи життєво важливих цілей стосовно свого розвитку в контексті своєї життєвої ситуації. Було виявлено загальні вікові психологічні особливості ціле творення та цілепокладання в юнацькому віці. До них можна віднести: глобальність та максималізм у постановці життєвих цілей, багатоплановість, ідеалізм, відчуття запасу часу, надія на майбутнє, мрійництво та ін. Надія на майбутнє постає як головний мотив усієї діяльності, джерело життєвих сил та оптимізму. Існують психологічні труднощі юнацького періоду, що перешкоджають розгортанню процесів індивідуального життєтворення. Зокрема, це: панування споживацьких настанов серед молоді, невміння грамотно будувати систему життєвих цілей, превалювання зовнішнього локус-контролю, невміння прогнозувати та проектувати особисте життя, відсутність настрою на досягнення успіху у власному житті.

#### Список використаних джерел:

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды / Л.И. Божович. – М.: Воронеж, 1995.
2. Бюлер Ш. Самосуществование личности / Ш.Бюлер. – М.: Педагогика, 1957. – 170с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб./ О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416с.).
4. Эриксон Э.Г. Детство и общество/ Э.Г. Эриксон. – СПб., 1996.
5. Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность //Е.П.Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С. 51–59.

6. Китова Д.А. Психологическая готовность студентов к проектированию и обустройству частной жизни. Профессиональное становление специалиста психолога / Материалы Всероссийской научной конференции / Д.А.Китова. – Карачаевск: КЧГУ, 2003. — С. 89-92.
7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х томах. Том 1. / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко, А.А. Леонтьева, А.В. Петровского. — М.; «Педагогика». 1983.
8. Минделл А. Вскать, задом наперед: Процессуальная работа в теории и практике / А. Минделл, Э Минделл. – М., 1999. – 224с.
9. Мишанкина Н.А. Зависимость способа жизненного самоопределения студентов от особенностей ориентировочной основы принятия решений: дисс канд. психол. наук: 199.00.07. / Н.А.Мишанкина. – Сургут, 2005. – 142 с.
10. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л.Ф.Обухова. – М., 1995.
11. Пряжников Е.Ю. Профессиональное самоопределение: проблема соотношения образовательного госстандарта и уникальной личности / Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников // Практич. Психол. – 1999. – № 4. – С. 28-34.
12. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: Учебное пособие / Е.Е.Сапогова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 460 с.
13. Marcia J.E. Ego-identity status : Relationship to change in Self- esteem, “ general maladjustment” and authoritarianism. *Jornal of Personaliti.* V. 38. 1970 . - №2. — P. 249-268.

**Резюме.** Стаття посвящена психологічним особливостям юношеского возрастного периода, которые имеют существенное влияние на формирование и реализацию жизненных целей. Рассматриваются трудности, которые препятствуют жизнетворчеству.

**Ключевые слова:** жизненное самоопределение, жизненные цели, жизненный проект, юношеский возраст.

**Summary.** This article discusses psychological peculiarities of the adolescence which have a strong influence on formation and implementation of life goals. It deals with the difficulties which prevent deploying creation of life process.

**Keywords:** vital self-determination, life goals, life project, youth age.

УДК 159. 37.013

Л.М.КУЛАКОВА

### ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

**Резюме.** У статті розглядаються передумови формування почуття власної гідності у молодших школярів, що забезпечує найбільш типовий для моралі спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно, у повній відповідності зі своїми почуттями й переконаннями, здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства. Представлена критична оцінка існуючої системи морального виховання (через аспект ПВГ), обґрунтовано й практично перевірено закономірності формування ПВГ, розроблено науково обґрунтовану систему психолого-педагогічних рекомендацій з удосконалювання формування почуття честі й власної гідності у молодших школярів. На основі результатів теоретичного аналізу проблеми й експериментального дослідження визначається, що формування й виховання почуття власної гідності уможливується в процесі психологічного супроводу, розбудові цілої низки відповідних заходів. Дослідження підтвердило доцільність виділення типів молодших школярів за особливостями прояву ПВГ для визначення специфіки психолого-педагогічних впливів на кожну групу. Зазначено, що закономірністю процесу формування ПВГ як якостей особистості молодшого школяра є єдність і взаємозв'язок між зовнішніми спеціально педагогічними й іншими впливами на особистість учня, з одного боку, і характером власної активності вихованця, спрямованої на розвиток у себе адекватного соціальним нормам ставлення до своїх соціальних обов'язків, з іншого боку.

**Ключові слова:** гідність, моральне виховання, моральний розвиток, почуття власної гідності.

**Постановка проблеми дослідження.** Сьогодні відбувається активний перерозподіл у структурі й ієрархії ціннісних орієнтацій молоді. Варто відзначити, що помітно змінюється роль і значення особистості як активного, самостійного суб'єкта. Відповідно зростає й розуміння людиною себе як самоцінності. Постановка питання про права й свободу людини, про захист її честі й гідності із пропагандистської площини швидко переходить в площину практичну, людська особистість ставиться в центр нового світогляду, і це важлива запорука успіху у формуванні нового суспільства. “Моральний розвиток особистості, – зазначає Р.В.Павелків, – являє собою здатність людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати морально-етичні приписи та вибудовувати свою поведінку відповідно до них”. До проблеми морального виховання, формування почуття власної гідності особистості неодноразово зверталися такі науки як філософія, етика, педагогіка і психологія. У роботах Б.С. Братуся, А.А. Гусейнова,